

УДК 342.11.7

**ПРАВОВА РЕАЛЬНІСТЬ ТА ПРАВОВЕ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА:
СПІВВІДНОШЕННЯ ТА ВЗАЄМОДІЯ**

LEGAL REALITY AND LEGAL SOCIETY: RELATIONSHIP AND COMMUNICATION

Карпичков В.О.,

*аспірант кафедри теорії права та держави
юридичного факультету*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті обґрунтовується поняття та функціональне призначення правового життя як теоретико-правової категорії, аналізується його співвідношення з правовою реальністю, а також встановлюється взаємодія цих правових категорій.

Ключові слова: правове життя, правова реальність, право.

В статье обосновывается понятие и функциональное предназначение правовой жизни как теоретико-правовой категории, анализируется ее соотношение с правовой реальностью, а также устанавливается взаимодействие этих правовых категорий.

Ключевые слова: правовая жизнь, правовая реальность, право.

In the article a concept and functional setting of legal life is grounded as legal categories, his correlation is analysed with legal reality, and also co-operation of these legal categories is set.

Key words: legal life, legal reality, right.

Визначення місця правової реальності в системі правових категорій обумовлює необхідність дослідження співвідношення цього явища з більш вузькими за обсягом поняттями. Одним із них є правове життя суспільства.

Суспільне життя є складним і багатоаспектним явищем, що має різні форми прояву. У сучасній літературі виокремлюють різні форми життєдіяльності суспільства: фінансову і економічну, духовну і наукову, родинну і побутову, релігійну і етичну, державну і політичну та ін. Не дивлячись на те, що зазначені сфери суспільного життя досліджуються різними науками, така форма буття як правове життя дотепер залишається практично не вивченою, хоча сам цей термін широко використовувався у науковій літературі, починаючи з XIX ст. Деякі аспекти проблеми правового життя стали предметом дослідження таких науковців, як М.І. Матузов, О.В. Малько, В.М. Хвостів, І.В. Михайловський, Г.Д. Гурвіч, В.А. Затонский, В.В. Трофімов, А.Е. Михайлов, І.Д. Неважайло, Ю.Ю. Витютнев та інших філософів і теоретиків права.

Метою цієї публікації є дослідження та обґрунтування поняття та функціонального призначення правового життя як теоретико-правової категорії, аналіз його співвідношення з правовою реальністю, а також встановлення взаємодії цих правових категорій в процесі функціонування права як суспільного феномену.

Для характеристики категорії «правове життя» необхідно визначитись із розумінням поняття «життя» як родового за значенням. Відповідно до існуючих словників термін «життя» має багатоаспектний зміст. Він означає: 1) сукупність явищ, що відображаються в організмах; 2) особливу форму існування матерії; 3) фізіологічне існування людини, всього живого; 4) діяльність суспільства та людини в певних формах прояву; 5) реальну дійсність; 6) прояв енергії (діяльності) [1, с. 139]. Складне і неоднозначне розуміння змісту категорії «життя» визначає багатоаспектність її прояву, одним з яких є суспільне життя, що також має різноманітний характер та виявляється у різних формах, зокрема у правовій.

На жаль, у сучасній літературі категорія «правове життя» залишається практично недослідженою, не дивлячись на те, що вона неодноразово висвітлювалась в наукових роботах, однак без належного наукового обґрунтування її змісту, сутності та природи, а лише в порівнянні з іншими правовими поняттями.

Правове життя суспільства є формою соціального життя, що характеризує специфіку та рівень правового розвитку суспільства, відображає роль права в забезпеченні життєдіяльності його суб'єктів права та має вираз у правових актах і правових відносинах. Правове життя є сукупністю багатоманітних висновків та форм діяльності і поведінки людей у сфері дії права, націлених на забезпечення умов існування, реалізацію різноманітних інтересів та обумовлене феноменом діючого права, являє собою світ упорядкованих правом реалій, а тому як явище є більш насиченим ніж право [2, с. 394, 395, 58.].

Правове життя є самостійною правовою категорією, яка характеризується наступними ознаками:

- це складова та особливий різновид суспільного життя, що обумовлено належністю права до соціальних інститутів, які існують в суспільстві та забезпечують його життєдіяльність [3, с. 82];

- пов'язується із правилами поведінки (приписами) та їх наслідками [4, с. 37];

- основою правового життя є об'єктивно відображене право, що є незалежним від волі та свідомості суб'єктів, відображає об'єктивні закони суспільства та залежить від об'єктивних умов його розвитку;

- тісна взаємодія з економічним та політичним життям, яка виявляється у тому, що правове життя засновується на економічному базисі та політичних відносинах і залежить від рівня їх розвитку. З іншої сторони, економічні та політичні відносини залежать від рівня їх правового опосередкування [5, с. 82];

- є частиною духовного життя суспільства, що відображає особливості культури і менталітету народу [6, с. 37];

- характеризує специфіку та рівень правового розвитку країни, відношення суб'єктів до права та ступінь правового опосередкування їх інтересів;

- для правового життя характерний динамізм, адже правове життя складається з безперервного руху, у ньому все постійно змінюється, одні правові відносини виникають інші припиняються та зникають [7, с. 129].

- є однією із умов функціонування державно-організованого суспільства, оскільки надає правової форми особистій, суспільній та державній діяльності; забезпечує суспільний порядок, визначає зміст статусів суб'єктів права; закріплює їх права та обов'язки та межі їх дії; встановлює форми та види примусового впливу на суб'єктів права;

- це комплекс всіх юридичних явищ, що мають як позитивні, так і негативні складові [2, с. 139];

- не є системним явищем, оскільки відображає сукупність не взаємозалежних, самостійних правових явищ і навіть випадкових факторів [8, с. 308];

- правове життя має неоднорідний характер [9, с. 154].

Таким чином, поняття правове життя є загально-теоретичним за своєю сутністю, узагальнюючим різноманітні прояви права у суспільстві. Тому важливого значення для характеристики категорії правове життя є аналіз її співвідношення з категорією правова реальність.

Необхідно зазначити, що точки зору вчених на співвідношення досліджуваних категорій є різними. Так, на думку С. І. Максимова, правова реальність складається з трьох рівнів правового буття: 1) світу ідей (ідея права); 2) світу знакових форм (правові норми і закони); 3) світу взаємодії між соціальними суб'єктами (правове життя) [10, с. 7]. Однак саме третій рівень правової реальності – світ взаємодії між соціальними суб'єктами, ототожнюється у філософії і теорії права із правовим життям.

На нашу думку, категорія правове життя використовується переважно для узагальненої оцінки

правових факторів в конкретно-історичних умовах діяльності і правової поведінки соціальних груп та окремих осіб. Правове життя дозволяє оцінювати умови за яких існує право, а також умови, що його детермінують, у тому числі тип правової системи, стан законодавства, рівень правової культури, правової активності, правовий менталітет суспільства, режим законності і правопорядку, в цілому правову атмосферу суспільства, правові сподівання і реальну поведінку людей в правовій сфері, характер дії права, відношення влади до права тощо.

Правове життя як феномен соціальної реальності є самодостатнім, оскільки через свої внутрішні джерела перетворює позитивне право в інструмент правової дії, встановлює необхідні комунікаційні зв'язки між соціальними суб'єктами та правовою нормою [11, с. 5, 6].

Правове життя характеризує взяті в єдності предметні форми буття людини та суспільства, їх відношення до права, використання правових засобів для реалізації індивідами та їх об'єднаннями своїх інтересів і потреб, воно обумовлено феноменом діючого права й у цьому сенсі являє собою світ упорядкованих (передбачених) нормами права реалій (дій, учинків, відносин). Правове життя як явище «багатше», насиченіше права [2, с. 139].

О.В. Малько та В.В. Трофімов визначають правове життя як певну систему, сукупність всіх форм правового буття суспільства, що виявляється переважно у правових актах та інших проявах права (в тому числі і негативних) та характеризує специфіку і рівень існуючої юридичної дійсності, відношення суб'єктів до права, ступінь задоволення їх інтересів тощо [11, с. 5, 6].

На думку О. В. Малька, категорією, яка віддзеркалює та характеризує рівень існуючої правової дійсності, є «правове життя», під яким мається на увазі сукупність правових актів та інших форм вияву права; складова частина і особливий різновид суспільного життя, адаптований до особливостей життя конкретного народу; одна з умов існування державно-організованого суспільства, що містить комплекс всіх правових явищ – як позитивних, так і негативних [11, с. 5, 6].

Правове життя характеризує предметні форми буття людини та суспільства, їх відношення до права, використання правових засобів для реалізації індивідами та їх об'єднаннями своїх інтересів і потреб, що обумовлені феноменом діючого права й у цьому змісті являє собою світ упорядкованих (передбачених) нормами права реалій (дій, учинків, відносин). Правове життя є своєрідною сферою впровадження енергії права, його потенціалу, сукупність різноманітних форм правової і протиправної поведінки учасників правовідносин, які виступають у ролі позивачів і відповідачів, адвокатів і прокурорів, суддів і експертів, спадкодавців і спадкоємців, потерпілих і підсудних, слідчих і підозрюваних, свідків і обвинувачених, депутатів і виборців, законотворчих громадян та правопорушників [12, с. 66]. Одночасно правове життя включає «тіньове право» та різні правові аномалії [2, с. 139].

За допомогою категорії «правове життя» процес пізнання права набуває комплексного характеру, що дозволяє охопити весь спектр первісних і похідних, статичних і динамічних, нормативних і ненормативних, позитивних і негативних, організованих і неорганізованих, матеріальних і духовних правових явищ, об'єднати їх у єдиний комплекс. Вона покликана відображати суспільно-правову дійсність, зв'язок різноманітних правових явищ із усіма іншими складовими суспільного життя – економічної, політичної, моральної, релігійної тощо.

Співвідношення правового життя та правової реальності, на нашу думку, пов'язується із наявністю спільних рис цих категорій та відмінностей. Спільні риси досліджуваних явищ обумовлюються їх належністю до суспільно-правової сфери суспільства. Правове життя і правова реальність функціонують у межах суспільства, мають визначене функціональне призначення, належать до правової сфери життєдіяльності суспільства, мають політико-правовий характер, їх метою є упорядкування суспільних відносин, мають визначену структуру, зміст та форми прояву, передбачають наявність об'єктивної та суб'єктивної сторони, належать до правової надбудови, залежать від розвитку суспільства та впливають на нього.

З іншого боку, ці категорії мають самостійний характер, що викликає певні їх особливості і відмінності.

Правова реальність охоплює будь-які прояви правового життя суспільства та фіксує не лише сутність правових явищ, але й несуттєві сторони їх буття, охоплюючи процеси становлення, динаміки, розвитку тощо. Її центром виступає право у всіх його проявах та формах. Правове життя суспільства являє собою світ упорядкованих правом реалій, характеризує специфіку та рівень правового розвитку суспільства, відображаючи роль права в життєдіяльності суб'єктів права та має вираз у правових актах і правових відносинах.

Правова реальність являє собою єдність внутрішнього (суб'єктивного) та зовнішнього (об'єктивного) аспектів буття права і складається із фундаментальних правових сутностей та інших похідних від них правових явищ, що об'єктивно існують у полі правової матерії та здійснюють вплив на поведінку учасників суспільних відносин; характеризує реальне буття правової матерії, дійсність усіх правових феноменів, що існують в часі та просторі, як матеріального, так і ідеального характеру [2, с. 139]. Правове життя, у свою чергу, є сукупністю фактів юридичного значення, які призводять до певних юридичних наслідків, охоплює багатоманітність видів та форм діяльності і поведінки людей у сфері дії права, націлених на забезпечення умов існування, реалізацію різноманітних інтересів.

Правова реальність є складною структурованою системою, що конструюється із різних правових феноменів та інших проявів права. Основу структури правової реальності складає співвідношення природного і позитивного у праві а також форми його

здійснення, до яких можливо віднести наступні рівні права: ідея права, норми права і закони та правове життя. До рівня ідей можливо віднести: власне природне право, принципи права, правові цінності, теорію права, наукову доктрину, праворозуміння, правову ідеологію, правову культуру, правове виховання, а також єдність прав та обов'язків учасників правовідносин [12, с. 66]. До нормативного рівня можливо віднести: власне позитивне право, правові норми, нормативно-правові акти, правові інститути, правові процедури, процесуальні форми, правосуб'єктність, правовий статус, правовий режим та нормативний договір [13, с. 139, 147]. До рівня правового життя можливо віднести: суб'єктів права, правовідносини, взаємодію між суб'єктами правовідносин, правосвідомість, правовий менталітет, власне правореалізацію, правову дію, позитивну і негативну поведінку суб'єктів правовідносин, правопорядок, правовий досвід та юридичну практику [13, с. 139, 147]. Правове життя не є системним явищем та охоплює комплекс усіх юридичних явищ, що мають як позитивні, так і негативні складові. До позитивних можливо віднести право, правову систему, механізм правового регулювання, правові акти та вчинки, юридичні факти, правові режими та юридичні засоби, правовідносини, юридичну практику, правосвідомість і правову культуру, законність, правопорядок, юридичну науку та освіту. До негативних – правопорушення, кримінальні структури, корупцію, зловживання, деформації правосвідомості, помилки у праві тощо.

Правова реальність є об'єктивно існуючою категорією, яка не залежить від процесу пізнання і являє собою цілком автономну сферу буття усіх правових феноменів. Правова реальність охоплює суб'єктивний та об'єктивний аспект буття права, а також позначає право таким, яким воно має бути в ідеалі. Основою правового життя є об'єктивно відображене право, що є незалежним від волі та свідомості суб'єктів, відображає об'єктивні закони суспільства та залежить від об'єктивних умов його розвитку. Сутність правової реальності виявляється через призму людської свідомості, віддзеркалення у ній картини права. Правова реальність позначає суб'єктивне осмислення права, таку сферу правового життя суспільства, активним учасником якої є сам суб'єкт правовідносин – лю-

дина [13, с. 139, 147]. Вона нерозривно пов'язана з правовою свідомістю, психологією та похідними від останньої правовою ідеологією, правовою культурою та правовою поведінкою. Правова реальність також виступає способом осмислення, організації та інтерпретації різних правових аспектів правового життя суспільства, включає в себе процеси формування, систематизації, ідеологічного обґрунтування і реалізації права [14, с. 237].

Правова реальність є загальним показником ціннісно-духовного та культурного рівня розвитку суспільства, віддзеркалює стан додержання прав людини і громадянина, стан законності та розвитку правової системи держави. Правове життя є частиною духовного життя суспільства, відображає особливості і менталітет народу, характеризує специфіку та рівень правового розвитку країни, відношення суб'єктів до права та ступінь правового опосередкування їх інтересів. Ефективність правового життя, можливість правового відображення суспільних і індивідуальних інтересів, рівень забезпечення правового компромісу визначають особливості правового життя певної людини.

Отже, правова реальність є набагато ширшою, всеохоплюючою категорією ніж правове життя, яке, на нашу думку, є рівнем правової реальності, лише окремим аспектом буття права у суспільстві. Існуючий апарат юридичної науки, сприяє більш повному і всеохоплюючому вивченню аспектів функціонування правової реальності в цілому а також окремих її елементів через призму їх соціальної обумовленості, соціальної значимості та взаємної ефективності. За допомогою цієї категорії процес пізнання права набуває комплексного характеру, що дозволяє охопити весь спектр первісних і похідних, статичних і динамічних, нормативних і ненормативних, позитивних і негативних, організованих і неорганізованих, матеріальних і духовних правових явищ, об'єднати їх у єдиний комплекс. Дана категорія покликана відображати повною мірою всю суперечливу юридичну дійсність, нерозривний зв'язок права та різноманітних правових явищ з іншими сферами життєдіяльності суспільства – економічної, політичної, моральної, релігійної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Гл. ред. С. П. Обнорский. 50000 слов. – М.: Гос. изд. иностр. и нац. словарей, 1949. XVIII. – С. 139.
2. Гойман-Калинский И.В., Иванец Г.И., Червонюк В.И.; Элементарные начала общей теории права : учебное пособие. Под общ. ред.: Червонюк В.И. – М. : Колос, 2003. – С. 394, 395, 58.
3. Малько А.В. Категория «правовая жизнь»: проблемы становления / А.В. Малько // Государство и право. – 2001. – № 5. – С. 5.
4. Очерки философии права. Т. 1 / Михайловский И.В., проф. Том. ун-та. – Томск : В.М. Посохин, 1914. – С. 38.
5. Кульчар К. Основы социологии права: Пер. с венг. / С предисл. и под общ. ред. Казимирчука В.П. – М. : Прогресс, 1981. – С. 82.
6. Ильин, И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин. – М. : Изд-во «Рарог», 1993. – С. 37.
7. Оніщенко Н.М. Правовая система: проблеми теорії / Оніщенко Н.М. – К. : Інститут держави і права імені В.М. Ко-рецького НАН України, 2002. – С. 129.
8. Венгеров А.Б. Теория государства и права. 3-е изд. – М. : Юриспруденция, 2000. – С. 308.
9. Общая теория государства и права. Академический курс. 3-е издание. Том 2. – М. : Норма, 2007. – С. 154.
10. Максимов С.І. Правова реальність як предмет філософського осмислення : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. – Харків, 2002. – С. 7.

11. Малько А.В. Теоретико-методологическое значение концепции «правовой жизни» / А.В. Малько, В.В. Трофимов // Государство и право. – 2010. – № 7. – С. 5, 6.

12. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків : Право, 2009. – С. 66.

13. Максимов С.И. «Правовая реальность: опыт философского осмысления : монография. – Харьков : Право, 2002. – С. 139, 147.

14. Кистяковский, Б. А. Философия и социология права / Б. А. Кистяковский. – СПб. : Рус. христиан. гуманитар. ин-т, 1998. – С. 237.